

IETS OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE BUITEN- PLAATS WOELWIJK

DOOR W. KRAAL

Bij besluit van B & W van Rotterdam op 19 november 1889 kreeg de Woelwijkstraat haar naam. In het in 1992 verschenen boek *De Straatnamen van Rotterdam* wordt de herkomst van de naam verklaard: 'Ontleent haar naam aan de buitenplaats Woelwijk, die hier vroeger lag. Reeds in 1660 werd ze onder die naam verkocht. Later werd de naam Woelwijk gegeven aan een complex huizen of een buurt alhier'.¹⁾ Het oorspronkelijke buiten lag dus in Cool, in de polder Blommersdijk aan de noordelijke Rotteoever. Het zou nu in de wijk het Oude Noorden ongeveer ter hoogte van het Zwaanshals hebben gelegen.

Het gebied Cool werd in 1811 bij Rotterdam gevoegd. Daarvoor viel Cool al, sedert een privilege uit 1412, binnen de 'stadsvrijheid' van Rotterdam. Deze stadsvrijheid strekte zich tot 300 gaarden, ruim 1100 meter, uit de toenmalige stadswallen. Daarnaast bracht dit privilege de oeverstroken langs de Rotte ter breedte van 10 gaarden, ruim 37 meter, stroomopwaarts tot aan de Broekheulsewatering toe binnen de Rotterdamse jurisdictie.²⁾ Van deze bevoegdheid heeft Rotterdam gebruikgemaakt om alle nieuwe bebouwing en nijverheid in dat gebied zoveel mogelijk tegen te houden. De achtergrond hiervan was dat men vooral de stad zelf wilde laten profiteren van deze activiteiten. Daarbij moet men vooral gedacht hebben aan de opbrengst van de stedelijke accijns. Pas na een besluit van de vroedschap op 5 april 1723 werd de mogelijkheid om te bouwen wat ruimer toegestaan³⁾ en sindsdien verrees er geleidelijk aan een groot aantal buitenverblijven langs de Rotte. Daarmee kon ook het verbod op nijverheid worden ont-doken. Door gebrek aan grond binnen de stad werden deze buitenverblijven al snel gecombineerd met bedrijfjes. Dat het woon-genot daar aanvankelijk niet onder behoefde te lijden, blijkt wel uit de buitenplaats De Arend die aan mr. Francois van der Hoeven toebehoorde. Behalve bedrijfsruimte en pakhuizen bevatte deze een herenhuis met tuinen, een oranjerie, vijvers, fonteinen, cascades, grotwerk en een menagerie!⁴⁾ In dit artikel beperken we ons tot de buitenplaats Woelwijk. Deze kennen we al uit *De Rotte-*

stroom, een lofzang uit omstreeks 1750 op het riviertje de Rotte van de hand van de dichter Dirk Smits. Deze vermeldde in de aantekeningen bij zijn dichtwerk: 'Rust van Onrust, Woelwijk en Rubroek zijn vermakelijke tuinen en fraeije lusthoven, dus genaemt'.⁵⁾ Het moet daar toen, halverwege de achttiende eeuw, in die landelijke omgeving goed toeven zijn geweest!

Over de vraag waar dit buiten precies lag, hoe het zich ontwikkelde en hoe het er uitzag, gaat dit artikel. Gelukkig zijn er voldoende gegevens in het notarieel archief bewaard gebleven om deze vraag te beantwoorden. Zo blijken er in de loop van de tijd twee generaties buitens te zijn geweest die de naam Woelwijk droegen.

Op 21 augustus 1822 wordt een buitenplaats Woelwijk verkocht die als volgt omschreven wordt: 'Een aangenaam gelegen en voor winter en zomerverblijf zeer geschikt en logeabel huis, koepel, tuinmanswoning en erve met de daarbij en aangehoorende vrugtbare, met exquisite vrugtboomen en ander plantsoen voorziene groote tuin, genaamd Woelwijk, staande en gelegen aan de rivier de Rotte, in het Zwaanshals over Krooswijk, even buiten Rotterdam' en 'voornoemd belend volgens de laatste gift of transportbrief, ten oosten de voorschreven rivier de Rotte, ten westen Leendert de Heer, strekkende voor van de gemelde Rotte, tot agter aan Leendert de Jongh' en verder: 'welk voorschreven onroerend goed aan de voornoemde Hendrik Kraal is opgekomen bij gift of transportbrief op den drieentwintigsten Meij 1807'.⁶⁾ Op deze datum kocht Hendrik Kraal het van zijn zoon Anthonie,⁷⁾ een koopman in haring en fruit die zijn bedrijf op de Kaasmarkt had. Anthonie had vermoedelijk zelf het bezit enkele jaren eerder van een oudoom, Hendrik Farbernal, overgenomen. Deze Hendrik Farbernal overleed op Woelwijk in februari 1804 (volgens het begraafregister is het begraven aangegeven op 23 februari), oud tachtig jaar.⁸⁾ Hij was de zoon van Debora de Jong, een zuster van Abigael de Jong die de moeder was van Hendrik Kraal en dus de grootmoeder van Anthonie Kraal.⁹⁾ De overdracht van het goed op Anthonie is niet gevonden. Op 7 mei 1822 overleed Hendrik Kraal, oud vierentachtig jaar, op Woelwijk; zijn vrouw Maria van Rees was al op 8 mei 1816 daar overleden. Na Hendriks dood hebben de erfgenamen het huis met de grond laten veilen. Het heeft f 2.450,- opgebracht. Afgaande op de prijs kan het al met al toch niet meer dan een vrij bescheiden buiten zijn geweest, ook al zal

de slechte conjunctuur in die tijd invloed op de hoogte van het bedrag hebben gehad. Het zal waarschijnlijk ook ernstig vervallen zijn geweest. De nieuwe eigenaren waren de timmerlieden Nicolaas Lureman en Adriaan van Gils. Gezien het beroep was het hun vermoedelijk om de grond te doen. Zij zijn degenen geweest die een begin gemaakt hebben met het bouwen van huizen op het terrein.

Nu terug naar de akte. Uit de belendingen blijkt dat het hier om het uiterste hoekje van het terrein nabij het Zwaanshals gaat, juist in de bocht van de Rotte. De Rotte stroomt er immers zowel aan de oost- als aan de zuidzijde langs. Daarmee lijkt de plaats van het buiten Woelwijk bepaald. In een eerdere notariële akte lezen we echter dat op 14 december 1810 door Catharina Tijkes, de weduwe van Leendert de Heer Eliaszn., een aantal goederen in Cöol worden verkocht aan de makelaar Nicolaas van Overveld, waaronder: 'Een huis en erve vanouds genaamd Woelwijk en nu Hartenrust, staande en gelegen in 't Zwaanshals in den Ambachte van Blommersdijk met den tuin daaragter'. De belendingen volgens de vorige overdracht (op 12 april 1760) zijn: ten zuiden de Rotte, ten noorden de Laan, ten oosten Florius Eijlbracht als eigenaar van de 'huizinge genaamd Woelwijk' en ten westen de Laan.¹⁰⁾ Hieruit blijkt overduidelijk dat er twee huizen moeten zijn geweest die beide Woelwijk werden genoemd. Eén al vanouds zo genaamd, inmiddels afgebroken en vervangen door een nieuw huis dat Hartenrust is gedoopt en het Woelwijk van Florius Eijlbracht (in de bronnen meestal vermeld als Florens Eilbracht), dat dan in ieder geval nog van vóór 1760 moet dateren. Door de in de akte van 1807 vermelde belending met Leendert de Heer - hij overleed in mei 1810 (aangifte begraven op 28 mei), achtentachtig jaar oud¹¹⁾ - weten we nu ook dat de beide huizen naast elkaar lagen. De conclusie die hieruit te trekken valt, is dat er een splitsing van het terrein van het buiten Woelwijk moet hebben plaatsgevonden en dat op het afgesplitste gedeelte een nieuw huis, ook Woelwijk geheten, moet zijn gebouwd. Het Woelwijk van Hendrik Kraal was dus het tweede Woelwijk en had oorspronkelijk aan Florens Eilbracht toebehoord. Uit de Rotterdamse begraafregisters weten we dat Florens op 4 januari 1763 in de Grote Kerk werd begraven. Hij was gehuwd met Maria Texelius die in februari 1759 (aangifte begraven op 26 februari) op Woelwijk overleed.¹²⁾ Zijn erfgenamen hebben het huis laten veilen. De opbrengst was f 2.550,-, honderd gulden meer dan bij de eerderevermelde verkoop in 1822. De koper was de koopman Willem Naso.¹³⁾ Deze

heeft er maar enkele jaren gewoond, want vanaf eind april 1770 blijkt hij in het Zwaanshals een huisje te huren van Hendrina van Tol.¹⁴⁾

We volgen het spoor verder terug. In een notariële akte, gedateerd 8 oktober 1770, worden er goederen in Cool verdeeld tussen Nicolaas de Heer, Hendrik de Heer en Leendert de Heer, broers en alle drie genoemd als 'tuynier', ieder voor eenderde deel als erfgenamen van hun ouders, de al eerder overleden Elias de Heer en zijn vrouw Hendrina van Tol.¹⁵⁾ Laatstgenoemde was kort hiervoor, in mei 1770 (aangifte begraven op 21 mei), op tachtigjarige leeftijd overleden.¹⁶⁾ Deze goederen betreffen niet het buiten Woelwijk; het wordt ook niet genoemd. Dat zal al op 12 april 1760, in ieder geval gedeeltelijk, in handen van Leendert de Heer zijn gekomen, zoals we hiervoor lazen. Van Nicolaas wordt niets meer vernomen. Hendrik de Heer overleed in januari 1773 (aangifte begraven op 25 januari) op Woelwijk, oud zevenendertig jaar.¹⁷⁾ Kennelijk bezat deze Hendrik sinds 1760 ook een deel van Woelwijk. Waarschijnlijk heeft Leendert de Heer, na de dood van deze Hendrik, ook diens deel van Woelwijk overgenomen. Een bevestiging daarvan vinden we in dezelfde akte van 1770. Daar wordt gesproken bij een van de te verdelen stukken grond over 'een slootje ter lengte van vier roeden, en ter breedte van tien voeten vrij en onbelast [...] waer voor 't zelve hier nae in de scheijdinge van Leendert en Hendrik de Heer zal worden aanbedeelt',¹⁸⁾ waardoor duidelijk wordt dat één van de toen verdeelde goederen grensde aan Woelwijk en dat het buiten zelf toen al verdeeld en in bezit was van de twee broers. Dit slootje zal wel zo ongeveer noord-zuid gelopen hebben, de scheiding van Woelwijk tussen de twee broers oost-west. Deze laatste verdeling is na de dood van Hendrik dus weer ongedaan gemaakt. De weduwe van Leendert de Heer bezat althans in 1810 de hele strook, van de Rotte tot aan de Laan. Dat het goed Woelwijk eerder in handen van Elias de Heer, de vader van de twee broers, is geweest, blijkt uit de vermelding van het overlijden in 1752 (aangifte begraven op 4 januari) op Woelwijk van een jongere Elias de Heer, oud vierentwintig jaar, waarbij als moeder dezelfde Hendrijntje Tol, de weduwe van Elias de Heer senior, wordt vermeld.¹⁹⁾

Het beroep van de broers, waarvan in 1770 sprake is, doet vermoeden dat de gemakkelijke tuin van Dirk Smits uit 1750 inmiddels was getransformeerd tot een moestuin, van welks opbrengst moest worden geleefd. Mogelijk dat dit na de vroege dood van

Elias de Heer senior noodgedwongen zo door de nog jonge weduwe Hendrina van Tol is besloten, waarbij dan later, in 1760, een gedeelte van de grond werd afgesplitst en aan haar zonen Hendrik en Leendert is gekomen. Daarvoor al zal het meest oostelijke deel aan Florens Eilbracht zijn verkocht. Op welk tijdstip dit laatste is geschied, is helaas niet terug te vinden. Zoals we eerder lazen, moet Elias de Heer senior al vóór 4 januari 1752 zijn overleden. De door Dirk Smits bezongen fraaie lusthof met gemakkelijke tuin kan dus het nog ongedeelde buiten van Elias de Heer zijn geweest. De verandering van de lusthof in een tuinderij gaf Florens, die makelaar van beroep was, misschien de vrijheid zijn eigen nieuwe buiten weer Woelwijk te noemen. Een andere mogelijkheid is dat Elias de Heer zelf al vóór 1750 begonnen was met een groentetuin en dat Dirk Smits het nieuwere Woelwijk van Florens Eilbracht op het oog had. Florens moet dit buiten dan al wel vóór 1750 in bezit gehad hebben.

Een andere vraag is: Hoe zagen deze beide buitens er nu eigenlijk uit? Het Woelwijk van Florens Eilbracht is gedeeltelijk links tussen de bomen te zien op de tekening van G. van Rossum uit 1760.²⁰⁾ Het geeft de situatie in die tijd weer, juist in de bocht van de Rotte, wat klopt met de eerdergenoemde belendingen. Het is niet zeker of dit het huis zelf is of dat het hier misschien alleen de theekoepel betreft, waarvan in 1822 sprake is. Het afgebeelde gebouwtje lijkt van hout te zijn. In het midden van de tekening aan de overzijde van de Rotte is ook het buiten Rubroek te zien, dat door Dirk Smits met Woelwijk in één adem wordt genoemd.

Het huis dat al vanouds Woelwijk werd genoemd, kan het imposante grote huis zijn dat afgebeeld is op de tekening van P. van Liender uit 1751.²¹⁾ Het ligt meer westelijk, inderdaad op de plaats van de huidige Woelwijkstraat. Tot nu toe werd het daar ook steeds voor aangezien. Als we nu naar die tekening kijken, zien we dat het huis toen al omgeven was met allerlei ambachtelijke activiteiten. We zien vlakbij bijvoorbeeld een molen met opslagloodsen. Dit is de houtzaagmolen 'De Twee Zwanen'; daaraan heeft de nu nog bestaande Zaagmolenstraat haar naam te danken.²²⁾ Erg veel rust zal er toen in die onmiddellijke omgeving wel niet meer geheerst hebben! Ook daarom kunnen we ons eigenlijk maar moeilijk voorstellen dat dit inderdaad de fraaie lusthof is die Dirk Smits kort daarvoor in zijn dichtwerk beschreef. Het zou natuurlijk een idealisering door deze dichter kunnen zijn. Of misschien lag het Woelwijk dat hij bedoelde toch oostelijker,

31. Het buiten Woelwijk (links achter de bomen). Tekening door G. van Rossum, 1760.

32. Het huis Woelwijk (rechts). Tekening door P. van Liender, 1751.

bijvoorbeeld het meer bescheiden en een eeuw jongere Woelwijk van Florens Eilbracht. Het is niet onwaarschijnlijk, wat zou betekenen dat de huidige Woelwijkstraat wel op de plaats van het oudste buiten Woelwijk zou liggen, maar dat het door Dirk Smits bezongen buiten het tweede Woelwijk betrof. Het grote gebouw op de tekening van Van Liender moet tussen 1751 en 1810 zijn afgebroken en vervangen door het huis Hartenrust, dat bovendien ook op een andere plaats werd gebouwd. Een aanwijzing daarvoor is, dat in de akte van 14 december 1810 sprake is van het huis Hartenrust gelegen aan het Zwaanshals 'met de tuin daar achter'. Op de tekening van P. van Liender is de situering van het huis Woelwijk en de tuin echter precies andersom. Het huis ligt duidelijk aan de Rotte en van de tuin is niet meer te zien dan de boomtoppen, maar het moet toch meer in de richting van de weg hebben gelegen.

Er zijn dus in de loop van de tijd tenminste twee huizen geweest die Woelwijk werden genoemd en die beide als buitenplaats hun bestaan zijn begonnen. Het oorspronkelijke Woelwijk dateerde al van vóór 1660 en moet een aanzienlijk grondbezit zijn geweest. Het tweede kleinere Woelwijk moet in ieder geval van vóór 1759 dateren, maar waarschijnlijk al van vóór 1750 wanneer Dirk Smits het noemt. Dit lag op een afgesplitst gedeelte van de oorspronkelijke grote buitenplaats en droeg dezelfde naam. Omdat als noordelijke belending van dit afgesplitste gedeelte nà 1760 niet een laan, weg of dijk, maar altijd een eigenaar/bewoner wordt vermeld, zal Florens Eilbracht op zijn beurt weer een gedeelte van zijn terrein hebben afgescheiden en verkocht. Bij de overdracht omstreeks 1763, na de dood van Florens, op Willem Naso wordt aan de noordzijde al een Willem van der Litte vermeld²³) en in 1807 een Leendert de Jong, zoals we hiervoor al zagen. Het huis Hartenrust is vermoedelijk pas veel later gebouwd en zal waarschijnlijk door de omliggende groentetuinen wel niet meer het karakter van een echte buitenplaats hebben gehad.

Bij de toenemende bedrijvigheid in de omgeving kreeg ook het terrein van het buiten Woelwijk al vanaf ongeveer 1750 geleidelijk aan een andere bestemming. Eerst nog voornamelijk als een tuinbouwgebied. Het werd daarbij een paar keer, zowel in de noord-zuid- als in de oost-westrichting verkaveld. Deze nieuwe terreinindeling is ook duidelijk zichtbaar op de kaart van L.F. Temminck uit 1839. Nog weer later kregen deze terreinen een woonbestemming. Er vond dus door de bevolkingsdruk vanuit Rotterdam ook

hier een aantal opeenvolgende bestemmingsveranderingen plaats. Het is een natuurlijke ontwikkeling die in die tijd door heel het land nabij de steden is waar te nemen. De annexatie van Cool in 1811 was dan ook een volstrekt logische stap, maar deze betekende wel het definitieve einde van dit landelijke gebied.

Nu houdt de naam Woelwijkstraat in ieder geval nog de herinnering aan het oorspronkelijke zeventiende-eeuwse buiten levend. Daar, en later ook op het tweede Woelwijk, hebben vroeger vele Rotterdammers, vaak op hun oude dag, hun rust gezocht.

NOTEN

1) J. Okkema, R. Feringa en C. Zevenbergen (red.), *De Straatnamen van Rotterdam* (Rotterdam 1992) 443.

2) J.H.W. Unger, *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam IV: Regestenlijst voor Rotterdam en Schieland tot in 1425* (Rotterdam 1907) 547 (regist 1863); W.G.D. Murray, 'Oud-Rotterdamsch kroegleven', in: *Rotterdamsch Jaarboekje* 1944, 44.

3) Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam (GAR), Oud Stads Archief (OSA), inv. nr. 46.

4) L.J.C.J. van Ravesteyn, 'Rotterdam vóór de 19e eeuw. De ontwikkeling der stad', in: *Rotterdamsch Jaarboekje* 1930, 21.

5) Dirk Smits, *De Rottestroom* (Rotterdam 1750) 174.

6) GAR, Nieuw Notarieel Archief (NNA) 436/227-270.

7) GAR, NNA 435/735-744.

8) GAR, Gaarder Rotterdam 33: Register van ontvangst van de impost op het begraven van het Ambacht Cool (Begraafregister Cool) 1796-1811.

9) GAR, Oud Notarieel Archief (ONA) 3704/854-1205.

10) GAR, ONA 3821/1000-1006.

11) GAR, Gaarder Rotterdam 33: Begraafregister Cool 1796-1811.

12) GAR, Gaarder Rotterdam 30: Begraafregister Cool 1744-1768.

13) GAR, ONA 3033/99-197.

14) GAR, ONA 3126/794-801.

15) Als noot 14.

16) GAR, Gaarder Rotterdam 31: Begraafregister Cool 1769-1788.

17) GAR, Gaarder Rotterdam 31: Begraafregister Cool 1769-1788.

18) Als noot 14.

19) GAR, Gaarder Rotterdam 30: Begraafregister Cool 1744-1768.

20) GAR, Topografisch-Historische Atlas, cat.nr. XXIV 57.

21) GAR, Topografisch-Historische Atlas, R.I. nr. 213.

22) *De Straatnamen van Rotterdam*, 452.

23) Als noot 13.